

in praktijk hebben gebracht? Overigens werden door het Kautskyaans centrum niet alleen reformisten, maar ook revolutionaire opposanten monddood gemaakt. Over de *Jungen* spreekt Van Doorn niet. Zij predikten echter een ander soort activisme. Ook was de SPD lang niet zo internationalistisch als Van Doorn beweert, dat internationalisme van de socialisten was toch vooral een *Feindbild* van conservatieve tegenstanders. Hoe schuldig was de SPD nu precies te midden van andere factoren in de opkomst van het nazisme? Wat bedoelt Van Doorn eigenlijk met ‘socialisme’? Het begrip is multi-interpretabel, zegt hij terecht (p. 227), maar hij expliciteert het begrip niet en kiest voor een vage vergelijking van nazi-socialisme met wat in de SPD en andere socialistische (in feite sociaaldemocratische) bewegingen als socialisme zou worden beschouwd. Hij vindt vooral overeenkomsten met het gezindheidssocialisme van Hendrik de Man, dat net als de Hitlerianen afscheid nam van materialisme en de wil belangrijker vond dan materiële voorwaarden, zoals opheffing van de privé-eigendom van productiemiddelen. Daarmee is het socialisme van de NSDAP echter nog niet dat van de SPD, zoals de conferentie van 1932 laat zien. En verging het de Strassers en Röhms in de NSDAP niet zoals de reformisten en ‘nationaalsocialisten’ in de SPD? Was Hitlers socialisme hetzelfde als het hunne? En wat te denken van het in Duitsland krachtig angstcomplex omtrent inflatie? Veel infrastructurele investeringen van de nazi’s dienden bovendien oorlogsvoorbereiding, de werkeloosheid nam spectaculair af als gevolg van die voorbereidingen. Adam Tooze heeft in zijn recente *Wages of destruction. The making and breaking of the nazi economy* (Londen 2006) laten zien dat het Hitlerregime daarmee het land financieel zo uitputte, dat het in 1939 eigenlijk niet in staat was een oorlog te voeren. Götz Aly heeft in 2005 in zijn geruchtmakende boek *Hitler’s Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus* – Van Doorn gaat eraan voorbij – betoogd dat de nazi’s hun vorm van socialisme verwezenlijkten op kosten van rijken, joden en bezette gebieden. Zijn conclusie, dat Hitler een inkomensnivellering heeft bereikt, wordt ernstig bestreden en ook is het niet zo dat de winsten van de bedrijven daalden. Oorlog en deficitair financieren of roof van plutocraten en andere volken pasten echter geenszins in de sociaaldemocratische politiek. En terecht zou ik zeggen.

Bert Altena

Erasmus Universiteit Rotterdam

Cordula Rooijendijk, *Alles moest nog worden uitgevonden* (Amsterdam: Atlas, 2007) 344 p. ISBN 9789045013671

Alles moest nog worden uitgevonden luidt de titel van een wervelend boek over de geschiedenis van computers in Nederland in de periode 1940-2000. Het is een echte *pageturner*: spannende jongensverhalen over hete breinen en ratelende kaarten zuigen je mee in de wordingsgeschiedenis van computers. Enigszins vreemde maar lieve jongens solderden onder het genot van chips en cola aanvankelijk kamergrote, maar gaandeweg steeds kleinere computers en tenslotte modems in elkaar. Het boek is chronologisch opgebouwd: achtereenvolgens behandelt Rooijendijk de geschiedenis van de enigma-krakers in de oorlog, de eerste elektronische computer (ENIAC), de eerste commerciële elektronische computer (UNIVAC), de eerste elektronische computers in Nederland (ARRA, ZEBRA, PETER), de Personal Computer, en de opkomst van internet.

Dit boek is geschreven vanuit een fascinatie voor *nerds* (Rooijendijk noemt ze overigens niet expliciet zo), eerder dan voor computers. Grote wetenschappers zoals Alan Turing, Edsger Dijkstra en Piet Beertema worden als jongens geportretteerd: Cordula noemt hen bij de voornaam en allemaal blijken ze een gemeenschappelijk soort biografie te hebben. Als kleine jongetjes sleutelden ze eindeloos aan telefoons, koffiezetapparaten en wekkers, en speelden ze met meccano. Ze waren allemaal buitenbeentjes die moeite hadden de regels in de schoolklas te incorporeren. Ze hielden allemaal van muziek, chips en cola, en van baarden en sandalen. En allemaal waren ze een beetje grofstoffelijk in de omgang: ze waren namelijk grenzeloos eigenwijs. Deze jongens, want dat zouden ze hun hele leven blijven (ze krijgen ook nooit een achternaam), zouden de loop van de geschiedenis bepalen door hun fascinatie voor knutselen en elektronica. Zij bouwden de computers die ons – gewone stervelingen – allemaal zouden overnemen.

Vanuit die fascinatie voor die jongens, heeft Rooijendijk ook hun pioniersverhalen over de geschiedenis tot de hare gemaakt. Voor zover de geschiedenis van de apparaten spannend is om de apparaten zelf, dan is de miniaturisering het werkelijke wonder. Ze gebruikt een citaat van Jaap Zonneveld (één van de programmeerpioniers van het Mathematisch Centrum) om dat wonder te beschrijven: 'Vroeger liepen wij in computers, nu zitten de computers in ons'. Die miniaturisering heeft ook de jongens zelf diepgaand verwonderd.

Rooijendijk beschrijft de geschiedenis van computers in Nederland als jongensverhalen: jonge helden die nooit slapen, die volstrekt worden gegrepen door hun uitvindingen, zouden de wereld veranderen zonder dat als expliciet oogmerk te hebben. En dat is precies de reden waarom ik plotseling verveeld raakte: elke computergeschiedenis is dezelfde. Zo na 200 bladzijden begon de zoveelste beschrijving over de cola drinkende en chips etende baardsandaal vragen op te roepen. Het boek is te lang.

Door de eenvormige manier waarop Rooijendijk de jongens neerzet, lijkt ze te willen suggereren dat er sprake is van een persoonlijkheidstype dat specifiek geschikt is om uit te vinden. Dat dit type wat moeilijk is in de omgang vergoelijkt zij. Eigenwijs houdt van eigenwijs – dus deze types vinden elkaar allemaal wel aardig: ze herkennen elkaar en worden vrienden. Zowel de gedachte dat er daadwerkelijk sprake is van een gepredetermineerd persoonlijkheidstype (al die jongens waren al zo vanaf hun kleuter-tijd) als dat ze allemaal onder elkaar grote vrienden zijn (Carel Scholten die al dertig jaar betreurt dat Edsger Dijkstra naar Amerika vertrok) zijn opvattingen die in de wetenschap en techniekgeschiedenis terecht verlaten zijn. Ten eerste blijven alle mislukkingen buiten beeld (behalve die ene mislukking die onderdeel geworden is van de gemeenschappelijke herinnering). Ten tweede blijven alle pijnlijke geschiedenissen buiten beeld. Eigenwijze karakters worden niet alleen vrienden maar doen elkaar ook blijvend pijn. Ten derde moesten al die uitvindingen commercieel gemaakt worden en hun weg in de samenleving vinden. De gedachte dat al die computers vanzelf de gehele maatschappij veroverden (met uitzondering van de periode 1973-1978 toen de introductie van de persoonlijke computer wat vertraging opliep door de economische crisis, aldus Rooijendijk) is op z'n minst eenzijdig.

Rooijendijk heeft geen wetenschappelijke pretenties schrijft ze in de verantwoording. Dat neemt niet weg dat dit boek wel een verhaal vertelt over de geschiedenis van computers. Het vertelt een verhaal waarmee sommige informatica- en elektrotechniekstudenten zich ongetwijfeld zullen kunnen identificeren en waaruit ze hoop kunnen putten op een glorieuze toekomst. Maar het verhaal roept ook wrevél op. Als we

meer studenten informatica willen trekken, dan is dit een partijdig verhaal over een ongeëngageerde en wereldvreemde wereld. Het verhaal roept ook wrevel op omdat het uiteindelijk aan de oppervlakte blijft. Als je werkelijk *nerds* beter wilt leren kennen is dit niet het goede boek want het reproduceert slechts een clichébeeld (Sherry Turkle graafde veel dieper in deze wereld). Als je computers beter wilt begrijpen is dit eveneens het foute boek want over die Don Juans kom je weinig te weten. En tenslotte: ook de aard van de relatie tussen de *nerd* en zijn machine blijft clichématig geduid in termen van liefdevolle betrekkingen.

Vanuit het oogpunt van de geschiedwetenschappen is het belangrijkste euvel van dit boek dat het het niveau van pioniersgeschiedenis niet overstijgt (wat het boek ook niet pretendeert overigens). Elk nieuw specialisme – en computerbouw/informatica is er zo een – kent een fase waarin de pioniers reflecteren op hun eigen geschiedenis: de pioniersgeschiedenis. Hoewel Rooijendijk zelf van een nieuwe generatie is, is ze er niet in geslaagd deze pioniersgeschiedenis te overstijgen. Ze vertelt de verhalen van de pioniers zelf – maar dat wel oneindig veel beter dan de pioniers het tot nu toe zelf ooit gedaan hebben. Hún jongensverhalen heeft ze gloedvol vertolkt.

Adrienne van den Bogaard
TU Delft

Monika Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stil zitten. De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen* (Amsterdam: Boom, 2006) 231 p.
ISBN 10 9085063493

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden 130.000 tot 150.000 Nederlandse meisjes en vrouwen een relatie met een Duitse militair. Uit deze verhoudingen werden tussen 1940 en 1945 8.000 tot 10.000 kinderen geboren. De auteur van dit boek, Monika Diederichs, is een van deze kinderen. In 1995 besteedde *De Telegraaf* een artikel aan haar persoonlijke verhaal en combineerde dat met een oproep van de auteur aan vrouwen om mee te werken aan haar onderzoek. Diederichs kreeg tweehonderd schriftelijke reacties en tientallen telefonische. De reacties kwamen uit Nederland, de Nederlandse Antillen, de Verenigde Staten, Engeland en Duitsland. Ze interviewde 56 vrouwen.

Monika Diederichs had een zeer speciale toegang tot een groep vrouwen, die liever niet over het verleden sprak. De interviews vormden de belangrijkste bron voor het onderzoek, maar daarnaast heeft Diederichs ook gebruik gemaakt van een groot aantal schriftelijke bronnen. Dit was vooral materiaal van organisaties die zich bezighielden met de zorg voor ongehuwde meisjes en vrouwen en materiaal van Duitse instanties in Nederland.

Nederlandse vrouwen en meisjes die tijdens de Tweede Wereldoorlog een relatie hadden met een Duitse militair, bleken vooral afkomstig uit middenklasse milieus. Een derde van hen had een NSB-achtergrond. Vrijwel allemaal hadden ze een relatie met slechts één Duitse militair, waarmee een deel zich ook verloofde. Huwelijken kwamen niet veel voor, omdat de Duitse instanties dat ontmoedigden of vertraagden. De beeldvorming omtrent de ‘moffenhoeren’ week van deze werkelijkheid af: ze werden voorgesteld als afkomstig uit een arbeidersmilieu en er werd vooral nadruk gelegd op hun vermeende veelvuldig wisselende seksuele contacten.